

KÉKES SZABÓ MIHÁLY*

Erasmus pedagógiai nézeteinek jellemzői

Rotterdami (Desiderius) Erasmust (1467. v. 1469-1536) a humanizmus és a humanista pedagógia egyik legkiemelkedőbb és egyben legismertebb képviselőjeként tartjuk számon. Munkássága rendkívül szerteágazó volt: oktatási és nevelési kérdésekkel foglalkozó munkái mellett latin nyelvre fordította az Újszövetséget, a korai keresztény egyházatyák (*Szent Ágoston, Szent Ambrus és Szent Jeromos*) írásai mellett a legjelentősebb antik szerzők műveit is kiadásra készítette elő, illetve megismertette kortársaival.¹

Erasmus maga is a humanizmus emberideáljának megtestesítője volt. Németalföldön született, de hazája az egész világ volt: hosszabb-rövidebb ideig tartózkodott Löwenben, Párizsban, Londonban, Cambridge-ben, Rómában, Velencében és Bázelben. Személyes ismeretség fűzte VIII. Henrikhez, I. Ferenchez, V. Károlyhoz, Morushoz, II. Gyula pápához, levelezett (vitázott) Lutherrel, Melanchtonnal, sőt magyar humanistákkal (*Brodarics Istvánnal, Oláh Miklóssal, Verancsics Antallal*) is kapcsolatban állt.² Helyzete – főként élete második felében – szinte egyedülálló volt: „... ő az első író (és hosszú ideig még az egyetlen), aki a félf feudális Nyugat-Európában függetlenül alkot és a maga munkájából él.”³

Egyházi személyként – 1488-ban az Ágoston-rendi szerzetesközösség tagja lett – elutasította a vallásgyakorlás formálissá vált formáit és kereteit (elsősorban a búcsúcédulák árusítását és a kolostori élet erkölcsstelenségeit), s az európai kultúra alapjaihoz, a „régiek” (a görög és római gondolkodók) bölcsességéhez visszanyúlva és arra hivatkozva irányította rá kortársai figyelmét a keresztény tanítás alapjaira és értékeire.

Színes egyénisége külsőségekben is megnyilvánult: II. Gyula pápától felmentést kért és kapott a szerzetesi ruha viselésének kötelezettsége alól; gyenge egészségére hivatkozva mentesült a böjti előírások alól; ha ebédje néhány percet késett elájult; a kályha szagától szédülést kapott; nem volt kicsapongó ember, de gyakran panaszkodott a rossz borokra és nyíltan dicsérte a jó borokat.⁴

* főiskolai tanár, SZTE JGYPK TÓKI Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Tanszék

¹ MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA: *Bevezetés a pedagógia és az iskolázás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 68. p.

² PÉTER JÁNOS: *Erasmus élete és művei*, in: Erasmus: A gyermeknek nevelése. A tanulmányok módszere. Budapest, 1913. 38-40. p.

³ KARDOS TIBOR: *Előszó*, in: ERASMUS: A Balgaság dicsérete. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 17. p.

⁴ NISARD REZSŐ: *A renaissance és a reformatio*. Budapest, 1875. 30-46. o.

1. Ember- és gyermekszemléletének forrásai

Erasmus fellépése előtt az ókori irodalom tanulmányozása és hatása kimerült a meddő formák, a régiek által kialakított sablonok ismeretében, „...a szavak elfeledtették az eszmét, a betű megölte a szellemet.”⁵ *Erasmus* szorgos munkával kutatta fel és tanulmányozta át az ókori szerzők – köztük az eretnekeknek ítélt görög írók – írásait, megismertette olvasóival a görög és római erkölcsöket, szokásokat, az antik filozófusoktól ránk maradt művek gondolatvilágát. Az emberi lét és a nevelési kérdések iránti érdeklődése több tényezővel is magyarázható. A görög és római szerzők írásainak egyik központi kérdése volt az emberi élet céljának, értelmének, az erkölcsös magatartás jellemzőinek, az erkölcsössé nevelés problematikájának a tárgyalása. *Erasmus* alkotásaiban pedagógiai kérdésekről szólva – olvasmányaiból is adódóan – természetes viszonyítási pontként, tekintélyt sugalló hivatkozási alapként jelentek meg az ókori gondolkodók nézetei, gyermekneveléssel kapcsolatos elképzelései.

Életútjából adódóan (házasságon kívüli gyermekként nőtt fel; korán árvaságra jutott, kolostori iskolákban nevelkedett; hosszú időn át foglalkozott magántanítványokkal, így jól ismerte a magánnevelő és a magánnevelés problémáit) a gyermekek családi és intézményes nevelése területén egyaránt gazdag tapasztalatokkal rendelkezett. Kritikai beállítottsága és kimagasló műveltsége birtokában természetesnek nevezhető, hogy pedagógiai jellegű műveiben visszatérő elem a józanul, bölcsen gondolkodó elődök nevelési nézeteinek a korabeli antihumánus gyermekszemlélettel és pedagógiai módszerekkel történő szembesítése. *Erasmus* humanista gondolkodóként az ókori auktorok nevelési és oktatási eljárásainak a híve, de a pogányok által írt művek igazsága alátámasztása érdekében gyakran utalt a Biblia és az egyházatyák tanítására. Számos pedagógiai jellegű munkát írt, így összességében jól megfogalmazhatóak mind ember- és gyermekszemléletének jellemzői, mind az általa követésre érdemesnek tűnő emberkép, emberideál fontosabb összetevői. *Erasmus* igazi embereszményként, nevelési ideálként a Biblia tanítását mindenben követni akaró és tudó keresztény fejedelem, az ideális személyiségvonásokat egy személyben megtestesítő uralkodó alakját, neveltetését írta le. A fejedelemről őszinte vallásosságot, példamutatást és lemondást várt el. „Nem az a keresztény – írta – aki megkeresztelkedett, aki megbérmálkozott, aki jelen van a szentmisén, hanem az, aki bensőséges érzelmekkel öleli át *Krisztust*, és ezt jámbor tetteivel ki is fejezi.”⁶ A keresztény fejedelem neveltetése című 1516-ban megjelent művében *Erasmus* az 1500-ban született és 1519-től német-római császárrá választott Károly herceg számára fogalmazott meg tanácsokat. A királytükörként is emlegetett könyvben a földi hatalom legfőbb gyakorlója (gyakorlói) iránti elvárásokat fogalmazta meg, amelyeknek lényege:

– amit *Krisztus* tanít, az senkire sem vonatkozik jobban, mint a fejedelemre;

⁵ NISARD 1875. 144. p.

⁶ ROTTERDAMI ERASMUS: *A keresztény fejedelem neveltetése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 27. p.

- *Krisztus* minden erény és bölcsesség tökéletes példája, az uralkodónak mindenben őt kell követnie;
- *Isten* három fő tulajdonsága: a legfőbb hatalom, a legfőbb bölcsesség és a legfőbb jóság, a fejedelemnek is ezeket kell megvalósítani.

Az uralkodó életében, a hatalom gyakorlásában a tökéletességre való törekvés tudatos szándékának is meg kell valósulnia, hiszen „... még jónak sem mondható az, aki nem akar tökéletes lenni.”⁷ Igazi keresztény fejedelemmé akkor válik az uralkodó, ha azt követi, ami helyes, ha nem erőszakoskodik senkivel; ha nem foszt ki senkit; ha nem árulja a hivatalokat; ha semmiféle ajándékkal nem hagyja megvesztegetni magát; ha kincstárában alig van valami; ha mindezekon felül mindenféle módon igyekszik az országról gondoskodni és a népéért való csupa aggodalom lesz az élete. „Vond meg fiatal korodtól az élvezetet, gyötörd magad bűnökkel és munkával, törődj magaddal keveset, és gyönyörködj a tiszta lelkiismeretben” – tanácsolja *Erasmus*.⁸ A fejedelemnek példaképpé kell válnia, a magánembernél magasabb erkölcsi követelményeknek kell megfelelnie: „Ne hidd, hogy azt tehetsz, amit akarsz, ... olyanná formáld magadat, aki csak azt teszi, amit szabad. De vigyázz, nem minden szabad neked, ami a magánembernek szabad. Ami másokban csak botrány, az a fejedelemben már véték... Mindenkor olyan volt a kor erkölce, amilyen az uralkodó élete.”⁹ A keresztény fejedelem neveltetése c. művében megfogalmazott nevelési ideál mellett – elsősorban A gyermekek nevelése c. munkája alapján – ember- és gyermek-felfogásának, gyermekszemléletének egyéb jellemzői is meghatározhatóak.

II. Gyermekszemléletének főbb jellemzői

Erasmus gyermekszemlélete egyik forrásaként az ókori, elsősorban a görög filozófusok munkáit jelölhetjük meg. Az európai gondolkodásban először a görögöknél fogalmazódtak meg karakterisztikusan az emberrel, az emberi lényeggel, az ember nevelhetőségével, az embernek a természetben elfoglalt helyével, az ember és a természet viszonyával, az ember transzcendentális sajátosságaival kapcsolatos kérdések. Erasmus is – hasonlóan a görögökhöz – a természet részének, nevelhető és egyben nevelésre szoruló lénynek tekintette az embert. Felfogása szerint az ember az egyéb élőlényekhez hasonló módon része a természetnek, de a testi (animális) jellemzői mellett sajátos, a többi élőlénytől eltérő vonásokkal is rendelkezik. Megfogalmazása szerint: „A természet, az élő lények szülőanyja, a néma állatoknak több segédeszközt adott ösztönszerű működésük végzésére gyorsaságot, szárnyakat, éles szemet, nagy és erős testet, pikkelyeket és bozontos szőrze-

⁷ ROTTERDAMI ERASMUS: *Krisztus fegyverzetében*. Új Ember Kiadó, Budapest, 2000. 125. p.

⁸ ERASMUS 1987. 29. p.

⁹ ERASMUS 1987. 31. p.

tet, vastag bőrt, szarvakat, karmokat és mérget bocsátott rendelkezésükre, hogy ezekkel egyrészt magukat védelmezhessék, másrészt élelmükről gondoskodhassanak és fiaikat fölnevelhessék; egyedül az embert hozza gyengén, meztelenül és védtelenül a világra, de ahelyett a tanulásra alkalmas ésszel ruházta fel, minthogy ebben az egyben minden benne foglaltatik, ha fejlesztjük.”¹⁰

Az embernek duális lényként való felfogásából következően az ember egyrészt természeti-biológiai lényként más élőlényekhez hasonlóan él, szaporodik, elpusztul, stb., másrészt olyan sajátos transzcendentális jellemzői is vannak (szelleme, tudata, öntudata, szabadsága, halhatatlansága), amelyek megkülönböztetik őt az élőlények más csoportjaitól. Erasmus az ember lényegéhez tartozónak tekintette a szociális kapcsolatok iránti érzékenységét, sokoldalú nyitottságát. Megfogalmazása szerint a Természet „Adott neki barátkozó szemet, a lélek lobogását. Adott kezet, mely átkarol és szívre szorít. Adta a csók érzését. De ez még nem minden. A természet csak neki ajándékozott beszédet és értelmet... Elhintette benne a magány gyűlöletét, a társaság kedvelését... Mindehhez hozzáadta a tudós tanulmányok szenvedélyét és a megismerés szomját”.¹¹ A gyermekre ható sokféle külső tényező és késztetés mellett Erasmus fontosnak tartotta – miként arra már utaltunk – azokat a belső késztetéseket, átgondolt döntéseket is, amelyeket a tökéletesedésre törekvő embernek meg lehet, illetve meg kell hoznia.

A tanulásra alkalmas ész gondozása, kiművelése a legfontosabb, mert ez az ember lényének azon része, mellyel az állatoktól különbözik és a legközelebb áll Istenhez. „Az őskori emberek, akik törvények és rendszabályok nélkül vadházasságban a berkek lakói voltak, valósággal inkább vadak, mint emberek voltak. Az értelem adja meg az emberi jelleget, ennek azonban nincsen ott helye, hol minden a szenvedélyek szava szerint megy végbe... az olyan ember, aki sem a bölcséletben, sem más tudományágakban nincs kiművelve, sokkal alacsonyabb fokon áll az oktalan állatoknál. Míg ugyanis az állatok csak ösztöneiket követik, addig az ember, ha nincsenek beléje oltva a bölcsélet és a tudomány alapelvei, az állatok ösztöneinél rosszabb szenvedélyeknek hódol... Egyetlen állat sincs vadabb és ártalmasabb, mint az olyan ember, akit becsvágy, kapzsiság, harag, gyűlölet, tobzódás és kéjtelenség kerít hatalmába.”¹² Erasmus a nevelés szükségessége problematikája mellett a nevelés lehetősége kérdésével is foglalkozott. Megfogalmazása szerint a „megismerés csiráit” a természet ültette belénk, így a nevelés és oktatás gyermekkori lehetőségét mindenképpen ki kell használni. A kisgyermekkort az alakíthatóság időszakának tekintette. „Azt tartja a közhit – írta –, hogy a medve alaktalan tömeget hoz a világra, amelynek hosszas nyalogatással ad alakot; de egy medveköllyök sem olyan idomtalan, mint amily idomtalan lelkileg az újszülött... A természet fiat adván, csak durva tömeget ad. A te kötelességed, hogy az engedékeny és bármily alakba gyűrhető anyagnak a legjobb formát megadd. Ha

¹⁰ ERASMUS 1913. 48. p.

¹¹ MARKIS SIMON: *Rotterdami Erasmus*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976. 244-245. p.

¹² ERASMUS 1913. 52-53. p.

késlekedve végzed a munkát, vadállat kerül ki a kezed közül, ha gondos leszel, úgyszólván isteni lény.”¹³

A középkori felfogástól eltérően Erasmus a gyermekkort, a gyermeki természetet romlatlannak tartotta, de nem utasította el teljesen a rosszra való hajlamot sem. A gyermekek nevelése c. könyvében írta: „... a tömeg csodálatos panaszokat hallat, hogy a gyermeki természet milyen könnyen rátér a bűnre, s mily nehezen terelhető vissza az erény útjára. Jogtalanul vádolják a természetet. Az érintett hiba főképen a mi mulasztásunkból ered, mivel hamarabb megrontjuk a bűnökkel a gyermeki lelket, semhogy az erényeket beleoltanók.”¹⁴ A fejedelem neveltetéséről c. művében azonban az idézettekől eltérően ír minderről.: „Mivel a legtöbb halandó természete hajlik a rosszra, s ezt még súlyosbítja az is, hogy senki sem született olyan szerencsés természettel, mely fonák neveléssel nem volna elrontható, semmi mást, csak nagy bajt várhatunk attól a fejedelemtől, akit ... gyermekkorától kezdve bárgyú hiedelmekkel fertőznek meg, buta némberek táplálnak, aki pajzán leányok, elvetemült játszóársak, gátlástalan hízelgők, bohócok és ripacsok, ivócimborák és kockázók, ostoba és semmirekellő élvezethajhászok között serdül fel...”¹⁵

Erasmus az eredendő bűn kérdésében megkísérelte az ókori és a középkori felfogást hasonlónak feltüntetni, összeegyeztetni. A természeti ösztönök az ifjúkorban legyőzhetik az ítélőerőt – írta –, „Ezt észrevették a pogány bölcselek és bámultak rajta, de nem tudták azt az okot kimutatni, melyet a keresztény bölcelet fedezett fel, amely azt tanítja, hogy a rosszra való hajlandóság Ádám apánkról öröklődött át ránk. Amiképpen ez a tanítás hamis nem lehet, úgy az is nagyon igaz, hogy ez a baj jórészt a rossz társaságból és a fonák nevelésből ered, kivált a minden iránt fogékony gyermekeknek fonák neveléséből.”¹⁶

A gyermekekben meglévő hajlam – és általában a gyermekek – megismerését két vonatkozásban tartotta fontosnak. Egyrészt ez alapján vélte meghatározhatónak, hogy az ifjú (a fejedelem) milyen magatartásra hajlamos (pl. haragra vagy önteltségre, kegyhajhászásra vagy dicsőségvágyra, kockázásra vagy pénzszerzésre, bosszúra vagy háborúra, féktelenségre vagy zsarnokoskodásra), másrészt a hajlam megismerése nyomán megállapíthatónak ítélte a természettől meglévő tanulékonytságot és tehetséget. Meghatározása szerint „Az ismeretek megszerzése a tanulékonytságból, megszilárdítása és gyakorlása a szorgalomtól függ.”¹⁷ A nevelés szempontjából az elsődleges felelősséget a közvetlen környezetnek, az (általában iskolázottabb, a nőknél sokkal magasabb társadalmi elismertséggel rendelkező) apának tulajdonította. *Vergiliusra* és *Horatiusra* hivatkozva hangsúlyozta, hogy zsenge kortól kezdve különös figyelmet kell fordítani a gyermekre: „Nyújtsd a viaszt, amíg lágy, alakítsd az agyagot, amíg enged; a legkellemesebb szagú folyadékkal töltsd meg az új edényt; s akkor ferd meg a gyapjat, mikor a kallóستól hófehéren haza kerül és még semmi szenny nem rútitja el.” A pogány szerzők mellett keresztény tekintély szavaival is alátá-

¹³ ERASMUS 1913. 53. p.

¹⁴ ERASMUS 1987. 62. p.

¹⁵ ERASMUS 1987. 15. p.

¹⁶ ERASMUS 1913. 75. p.

¹⁷ ERASMUS 1913. 69. p.

masztotta mondanivalóját: „*Szent Pál* azt írja, hogy a nők üdvösségben részesülnek, ha fiakat szülnek és azokat úgy nevelik, hogy a jámborságban megmaradjanak. A szülőktől veszi számon az Úr gyermekeik bűneit.”¹⁸

A nevelés lehetőségéről, szükségességéről és a szülők, valamint a környezet felelősségéről írva *Erasmus* a tényleges nevelési gyakorlat bemutatásáról és kritikájáról sem feledkezett meg. A gyermekek sorsáért felelősséget érző szülők számára ajánlotta, hogy a kialakult szokásoktól eltérően a gyermekek oktatását káros jóakaratból, asszonyi részvétből nem szabad elhanyagolni, bűnös felelőtlenség serdülő korukig a fiatalokat anyjuk csókjai, a dajkák dédelgetései, a nőcselédek játéka és kevésbé szűzies bohóckodásai között tartani.

A gazdag szülők is taníttassák gyermeküket, mert minél több vagyona, minél nagyobb elveszteni valója van az embernek, annál inkább szüksége van a bölcsélet nyújtotta tanácsokra.

A gyermekek nevelésében nem szabad a tömegeket és a szokásokat követni: „...ne engedd meg, hogy fiacskádnak első éveit minden tanítás nélkül elmúljanak és csak akkor szorítsd rá a tudományok elemeinek elsajátítására, amikor már koránál fogva kevésbé fogékony és szíve a bűnökre hajlandóbb vagy talán már a makacs rossz szokások hálójába került.”¹⁹

A gyermeket korán egy tanító kezébe kell adni, akit csak egyszer, de jól kell megválasztani, aki általános megbecsülésnek örvend, akinek kiválóságáról a szülő többféleképpen megbizonyosodik.

A humanisták közül *Erasmusnál* keményebben senki nem fogalmazta meg az iskola kritikáját, senki nem ábrázolta a gyermeket folytonosan veréssel fegyelmező és fenyegető tanítót szatirikusabb formában, miként azt *Erasmus* tette *A Balgaság dicsérete* c. munkájában.²⁰ Művében „különleges emberfajtaként” mutatta be az általa grammatikusoknak nevezett tanítókat: „Náluk szerencsétlenebb, nyomorultabb, az istenektől megvetettebb emberfajta nem lenne, ha a hivatásukkal járó bajokat nem kendőzném el balgasággal... Mert mindig éhesek, és az iskolában (iskolát mondtam, pedig inkább kínzókamrárt, szárazmalmot, siralomházat kellett volna) a gyermeknyáj közepette piszokban öregednek meg a munkától, süketülnek meg a zajtól, rothadnak meg a bűztől és a szennyről. És mégis az én jótéteményem folytán elsőnek tartják magukat az emberek között, és roppantul meg vannak elégedve magukkal, ha a félénk sereget fenyegető arccal és hanggal megrémítették, ha a szerencsétleneket vesszővel, bottal, korbáccsal összeszabdálhatják, ha minden módon kényük-kedvük szerint dühönghetnek, mint az oroszlánbörbe bűjt számár. Közben pedig a szennyet ragyogó tisztaságnak látják, a bűzt majoránnaillatnak, rabszolgasorsukat uraságnak tartják... Nem tudom miféle szemfényvesztéssel kimesterkedik maguknak, hogy balga mamák és együgyű papák is úgy vélekedjenek róluk, mint ők önmagukról.”²¹ A grammatikus személyében lefestett negatív nevelői portré ellentétéként a nevelő kíváncsian szemé-

¹⁸ ERASMUS 1913. 54-55. p.

¹⁹ ERASMUS 1913. 45-46, 51. p.

²⁰ NÉMETH ANDRÁS – EHRENHARD SKIERA: *Reformpedagógia és az iskola reformja*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 20. p.

²¹ ERASMUS 1987. 134-135. p.

lyiségjegyeire is számos helyen utalt műveiben. *Senecára* hivatkozva és vele egyetértve fontosnak nevezte, hogy „... tudjon dorgálni sértés nélkül, és tudjon dicsérni hízelkedés nélkül; a tanítvány pedig tisztelje őt szigorúsága miatt, és szeresse erkölcsi kedvessége miatt.”²² Azt tanácsolja, hogy „A gyenge korú gyermek mellé oly tanítót kell választani, aki nyájasságával megnyeri a növendéket, nem olyant, aki zordságával elrémíti. Aztán vannak olyan dolgok, melyeknek tudása kellemes... megtanításuk inkább játékszámba megy, semmint fáradtságba.”²³ *Quintilianushoz* hasonlóan vallotta: „A tanulásban tehát az első lépés a tanító iránti szeretet. Majd elkövetkezik az az idő is, hogy a gyermek, aki azelőtt a tanítója kedvéért szerette meg a tudományokat, azután a tanítóját fogja a tudományokért szeretni.” *Szókratész* nézetét is érdemesnek tartotta felidézni: „... az olyan ember tanul legjobbat, aki tudnivágyó. Örömet pedig azoktól tanulunk, akiket szeretünk.”²⁴

Az általa ajánlott nevelő legfontosabb tulajdonságai: derék, becsületes, megállapodott, nagy tapasztalatú, tiszta életű, képes a tanítványa iránti szeretetre és jóindulatra, „... nehogy a nevelői gorombasággal megsértett fiatal lélek az erényeket előbb kezdje megutálni, mint megismerni; viszont a túlzott engedékenységgel megfertőzött nevelő se rontsa el azt, amit nem kell elrontani.”²⁵ Tanácsa szerint a tanítónak bizonyos értelemben gyermekké kell válnia ahhoz, hogy a gyermekek vonzalmát megnyerje. A tanító az ismeretek közvetítése mellett saját meggyőződését, érzés- és gondolatvilágát is feltárja növendéke előtt, „... önmagából is ad a tanítványának, szellem formálja a szellemet, lélek ömlik át a lélekbe”.²⁶ A nevelésre leginkább alkalmas időszaknak a gyermekkort tekintette (szavai szerint: „... a gyermek életének bármely korai szakaszában fogékony a tanulást iránt”), de a hétéves kor előtti idő fő feladatának a fegyelem, az illem és az erkölcsösség elsajátítását, valamint a szülők és öregek iránti tisztelet, szeretet és engedelmesség kialakítását tartotta. Úgy gondolta, hogy a kisgyermeket bármihez hozzá lehet szoktatni, így az erények alapjait is ebben az életkorban kell lerakni. Mondása szerint „... a kis hibákat megszokni nagy baj, ... az apró erényekhez hozzászokni nagy jó.”²⁷

Hétéves kor előtt nem ajánlotta a rendszeres tanítást: „... ezelőtt az idő előtt a gyermeket nem kell gyötörmi kitartó tanulással, mert ezzel szemben bizonyos ellenérzést le kell győzni, de kivált a könyvnélkülizéssel, felmondással és írással szemben.”²⁸ A szellemi képzéshez viszonyítva a testi nevelést kevésbé tartotta fontosnak. Úgy vélte, hogy „... ha a testi erő némileg gyengülne is (ti. a korai értelmi nevelés miatt), ezt a veszteséget bőségesen pótolják a kitűnő lelki javak.” A külső megjelenésben a ruházzkodásban az egyszerűséget hangsúlyozta: „... teljesen elhanyagolni nem lehet, de mértéken túl gondozni nem férfias dolog.”²⁹

²² ERASMUS 1913. 14. p.

²³ ERASMUS 1913. 44. p.

²⁴ ERASMUS 1913. 79. p.

²⁵ ERASMUS 1913. 14. p.

²⁶ MARKIS 1976. 315. p.

²⁷ ERASMUS 1987. 71. p.

²⁸ ERASMUS 1913. 72. p.

²⁹ ERASMUS 1913. 77-78. p.

Erasmus a nevelésnek társadalomformáló jelentőséget tulajdonított, ezért mind a világi, mind az egyházi hatóságok számára fontosnak ítélte a tanítók munkájának felügyeletét. A nincstelenek oktatásáról nem írt, de személyes alkalmasság, érdem alapján (társadalmi és rendi helyzettől függetlenül) mindenki számára elérhető iskoláztatást tartott méltányosnak. Az üdvös és hasznos tudományok elsajátításába a lányok bevonását is szükségesnek gondolta, de a magasabb műveltség megszerzésére a nőket kevésbé tartotta alkalmasnak „... miként a nyereg nem illik az ökörhöz, úgy a tudomány sem az asszonyhoz” – írta Az apát és a művelt asszony című dialógusában.³⁰

III. Az emberi boldogságról és a boldogulásról

Erasmus (Arisztotelészhez hasonlóan) az emberi boldogság három összetevőjét nevezte meg: a természeti adományt, a tudományt és a gyakorlást. (Natura, ratio et exercitatio.) Természeti adománynak nevezte a tanulékonytságot és az erény iránt a lélekben meglévő hajlamot; tudománynak a tanítást, amely intelmekből és szabályokból áll; gyakorlásnak pedig a velünk született tanulékonytságnak és erénynek a tudomány által továbbfejlesztett állapotát. Szavai szerint „...a természeti hajlamot vezeti a tudomány (ratio), a tudományt tökéletesíti a gyakorlat (exercitatio).”³¹

Erasmus – Szókratész nézeteit elfogadva – azt hirdette, hogy a boldogsághoz vezető út legfontosabb eleme és kiindulási pontja önmagunk megismerése. Értelmezése szerint az ember testi természetéből következően hajlamos bizonyos bűnökre, holott lelke szerint bűn nélkül élhetne. „Ha a test nem adatott volna neked a lélek mellé, istenség lennél, ha az értelem nem lenne beleoltva a testedbe, állattá lennél” – írta.³² A test természete megnyilvánul a vérmérsékleti típusban (temperamentumban) is. Bizonyos bűnöket, magatartási és viselkedési sajátosságokat (pl. gyönyörök keresése, harag, vadság, lomhaság, zsémbesség, kapzsiság, stb.) a vérmérséklet típusával, másokat az életkorral (pl. az ifjúkori pazarság, meggondolatlanság, időskori zsémbesség, fukarság, stb.), illetve a férfi és női természet eltéréseivel magyarázott (pl. a férfiakra jellemzőbb a vadság, a nőknél gyakoribb a hiúság, bosszúvágy).³³

Önmagunk megismerése, szenvedélyeink és indulataink megfékezése, a józan és bölcs értelem alapján meghozott döntések és tettek tehetik erényessé az embert, mert „Nem az az erény, ha nélkülözzük, hanem ha legyőzzük a vágyat.”³⁴ Erasmus a keresztény ember igazi lelki békéje és boldogsága forrását a szentek életpéldájának követésében jelölte meg:

³⁰ ROTTERDAMI ERASMUS: *A nőkről és a házasságról*. Lazi Kiadó, Szeged, 2011. 96. p.

³¹ ERASMUS 1913. 62-63. p.

³² ERASMUS 2000. 36. p.

³³ ERASMUS 2000. 43. p.

³⁴ ERASMUS 2000. 56. p.

„Semmilyen tiszteletet nem fogadnak szívesebben a szentek, mint azt, ha azon fáradozol, hogy erényeiket te is megvalósítsd. Meg akarod nyerni magadnak Pétert vagy Pált? Az egyiknek a hitét, a másiknak a szeretetét kövesd, és többet teszel, mintha tízszer körül-futnád Rómát.”³⁵

A Négy öreg c. írásában a kiegyensúlyozott és boldog élet, a békés öregség titkát a bölcs, szerencsés és okos emberek tanácsainak elfogadásában, a megfontolt házasságban, az egyéni képességeknek megfelelő hivatal vállalásában, valamint az emberek iránti jóindulatban, tapintatban és megértésben jelölte meg.³⁶ *Glycion* – a négy beszélgető öreg egyike – a következőképpen foglalta össze békés öregsége titkát: „...én mindig arra törekedtem, hogy ne jussak előnyökhöz mások kárára. A lehetőségekhez képest igyekeztem megvalósítani azt, amit a görögök apraxiá-nak, azaz nyugodt életnek neveznek. Zavaros ügyekbe nem bonyolódtam, s főként azoktól óvakodtam, amelyek sok ember sérelme nélkül nem voltak megoldhatók. A vitáktól mindig távol tartottam magam, ha mégis sor került rá, inkább pénzt veszítek el, mint barátot. Hivatalomat úgy látom el, hogy súlyát az én személyem növelte. Én ezt többre becsülöm, mintha valaki magas hivatala révén tesz szert tekintélyre... senki utasítását vagy tettét nem becsülöm le, senkivel szemben nem vagyok gőgös. Úgy gondolom, hadd éljen mindenki a maga ízlése szerint. Amit a legnagyobb titokban akarok tartani, senkivel nem osztom meg. Mások titkai után nem kutatok, s ha véletlenül megtudtam valamit, nem fecsegem ki... Az emberek közötti ellentétek nagy része onnan ered, hogy nem vigyáznak a nyelvükre. Mások viszályát nem szítom és nem táplálom, ellenkezőleg... csökkenteni igyekezem. Én arra neveltem magam, hogy ne gyűlöljek és semmit ne kívánjak szenvedélyesen. Ennek következtében nem leszek elbizakodott, és nem kapatom el magam, ha valami sikerül, ha meg vesztesség ér, nem sújt le túlságosan.”³⁷

Glycion társaihoz hasonlóan idős ember, de érdeklődő, aktív, barátainál fiatalosabb megjelenésű maradt. Szavaiból kiderült, hogy életpályáját tudatosan tervezte és alakította: párizsi tanulmányai után szülőhelyére, ismert emberek közösségébe tért vissza, ahol igyekezett másokhoz alkalmazkodni és magát másokkal elfogadtatni (ld. az előző kis leírást a „nyugodt élet” alapelveiről). Arra törekedett, hogy megfigyelje a környezetében élők életét, okuljon sikereikből és kudarcaikból. Pályaválasztásakor – saját képességei, lehetőségei mérlegelése, önmaga ismerete mellett – még más személytől is tanácsot kért: „mielőtt valamihez fogtam volna, elmentem egy idősebb és hosszú élettapasztalatánál fogva bölcs polgártársamhoz, aki az egész város véleménye szerint nagyon megbízhatónak, az én megítélésem szerint is szerencsés és boldog embernek számított.”³⁸ *Glycion* kiegyensúlyozott életében párválasztása is szerepet játszott: feleséget hasonló anyagi helyzetű családból választott, döntésében nem a szenvedély, hanem a megfontoltság játszott szerepet. „Én megfontoltan választottam meg, kit szeressek, s inkább utódok céljából nősültem, sem

³⁵ ERASMUS 2000. 85. p.

³⁶ ROTTERDAMI ERASMUS: *Nydjas beszélgetések*. Magyar Helikon, Budapest, 1967. 48-61. p.

³⁷ ERASMUS 1967. 48-50. p.

³⁸ ERASMUS 1967. 68. p.

mint kizárólag a magam gyönyörűségére” – mondta házasságáról.³⁹ Sztoikus életfelfogása nem csak pályaválasztását, családi élete harmóniáját segítette elő, de a gyász elviselését, felesége korai halála elfogadását is megkönnyítette. A mai ember számára szokatlanul érzelemmentesnek tűnő rezignáltsággal szól az öt és négy gyermekét ért veszteségről: „Nem találtam semmi célját, hogy hiábavaló gyásszal emésztsem magam, hisz azzal már nem segíthettem boldogult feleségemen.”⁴⁰

A *Glycion* által vallott sztoikus életfilozófia elviselhetővé tette a nehezen elfogadhatót, lehetővé tette a racionalitás győzelmét az érzelmek és indulatok hullámverésében, biztosította, hogy az értelem győzzön abban, amibe úgy is bele kell nyugodni. Ez az életfelfogás a mindennapok apróbb-nagyobb boldogsága árnyékában rejtőzködő halálfélelmet is legyőzheti. A haláltól éppen úgy nem kell félni – mondja *Glycion* – ahogyan az ember a születése miatt sem búslakodik. „Tudom: meg kell halnom. Az effajta aggodalom csak elvehet néhány napot az életemből, hozzá semmiképpen nem adhat. Ezért ezt a kérdést az istenekre bízom, magam csak azzal törődöm, hogy becsületesen és kellemesen éljek. Nem élhet ugyanis senki kellemesen, aki nem él becsületesen.”⁴¹ A bölcsesség, a józanság, az *Arisztotelész* által ajánlott arany középút elvezethet a boldogsághoz – mondja *Erasmus* nevében *Glycion*.

Az idézett gondolatok kimondottan nevelési célzatúak voltak. A Balgaság dicsérete c. művében azonban – a bolondok csörgősipkáját és a mindent kimondás szabadságát felvállalva – az emberi ostobaság, butaság és korlátoltság józan ésszt elsöprő diadalmenetével, a 16. század legfontosabb szereplőinek (az egyszerű emberektől a költőkön, jogászokon, grammatikusokon át a királyokig, pápákig) szatirikus ábrázolásával szembesíti az olvasót. „Nos, mi más az emberi élet, mint egy nagy szindarab, melyben mindenki önmagától eltérő álarcot borít magára, és úgy járkal és játssza a választott szerepet, amíg a nagy színigazgató le nem szólítja a színpadról” – írta Erasmus, aki – az ókori *Lukianos* hatására – ebben a művében fejtette ki először a „nagy világszínpad” gondolatát.⁴²

Erasmus A Balgaság dicséretében konkrét személyekről (*Szókratész* balga gyermekeiről és *Cicero* iszákos fiairól) szólt ugyan, de rezignált megállapítása általánosabb igazságot is takart: „A természet... gondoskodik róla, hogy a bölcsesség metelye a halandók között szét ne terjedhessen.”⁴³

³⁹ ERASMUS 1967. 69. p.

⁴⁰ ERASMUS 1967. 70. p.

⁴¹ ERASMUS 1967. 75. p.

⁴² ERASMUS 1987. 92., 204. p.

⁴³ ERASMUS 1987. 86. p.

MIHÁLY KÉKES SZABÓ

CHARACTERISTICS OF ERASMUS'S PEDAGOGICAL VIEWS

(Summary)

Erasmus of Rotterdam (1467 or 1469 – 1536) is considered as one of the most outstanding and known representatives of humanism and humanist pedagogy. In his writings returning to the ancient classics' Latin and Greek texts and the pure and honest sources of Christianity he strived to clean the original text of Evangelion from the distortions and misinterpretations spread during the Middle Ages. Objecting everyday manifestations (violence, immorality, extortion, selling indulgences, etc.) that were not reconcilable with practicing formal religion and the Bible, he attempted to implement the establishment of modernistic education, Christian spirited human comprehension connected to the world of antique values, and education of children. In his opinion two basic factors had to be considered in education: on the one hand the personal example and its effect on people by superiors, royals and rulers (including church dignitaries), on the other hand human nature and the behavior and attitude resulting from human behavior. In his book titled *The Education of a Christian Prince* – which he offered to king Charles of Spain (later Charles V, Holy Roman Emperor) – he detailed those moral expectations that the teacher of the future ruler had to establish. In his work titled *The Education of Children* he specified that the education should begin as early as possible, that it was important to learn about the child's abilities, temper, and aptitude. The teacher has to make the learning a playful and pleasant pastime and loving the teacher makes learning more attractive too. In most of Erasmus' books and writings the pedagogic intent and the educational purpose can be noticed: he wrote about what acquiring and practicing religious feelings meant, how science teaching should be performed, what the basic etiquette rules were, how you could develop harmonic relationships with other people, and on what basis it was advisable to choose a profession. Erasmus – by introducing the values of the antique times and early Christianity – provided guidance to his contemporaries and followers to recognize the absurdity and abnormalities of the world surrounding them and to accept the necessity of a new life and values deriving from the wisdom of the ancient times.